

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

БІЛОУС О.В.

**ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА:
СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ**

На основі дослідження загальнофілософських та юридичних наукових праць висвітлюються погляди на сутність та призначення понять та категорій адміністративного судочинства. Обґрунтовується, що поняттями адміністративного судочинства є форми мислення, які у найбільш істотних ознаках відображають явища, що включаються у законодавство про адміністративне судочинство для належного впорядкування його здійснення, а також складаються та розвиваються у рамках теорії та/або практики адміністративного судочинства. Категорією адміністративного судочинства пропонується вважати системоутворююче та глобальне поняття адміністративного судочинства, яке найбільшою мірою порівняно із іншими поняттями відображає унікальні аспекти організації та функціонування адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, поняття, поняття адміністративного судочинства, категорія, категорія адміністративного судочинства.

На основе исследования общеправовых и юридических научных трудов освещаются взгляды на сущность и назначение понятий и категорий административного судопроизводства. Обосновывается то, что понятиями административного судопроизводства являются формы мышления, которые в наиболее существенных признаках отражают явления, которые включаются в законодательство об административном судопроизводстве для надлежащей организации его осуществления, а также складываются и развиваются в рамках теории и/или практики административного судопроизводства. Категорией административного судопроизводства предлагается считать системообразующее и глобальное понятие административного судопроизводства, которое в наибольшей степени по сравнению с другими понятиями отражает уникальные аспекты организации и функционирования административного судопроизводства.

Ключевые слова: административное судопроизводство, понятие, понятие административного судопроизводства, категория, категория административного судопроизводства.

Having studied relevant philosophical and legal scientific works the author outlines views on the nature and purpose of the concepts and categories of administrative proceedings. It is substantiated that the concepts of administrative proceedings are forms of thinking that in the most essential features describe the phenomena that are reflected in the legislation on administrative proceedings for its proper organization and implementation, as well as those that emerge and develop in theory and/or practice of administrative proceedings. The category of administrative proceedings is defined as system-forming and global concept of administrative proceedings, which, in comparison with other concepts, reflects the unique aspects of the organization and functioning of administrative proceedings.

Key words: administrative proceedings, concept, concept of administrative proceedings, category, category of administrative proceedings.

Невіддільним структурним компонентом положень законодавства про адміністративне судочинство, що має забезпечувати їх належне змістовне наповнення та оптимальне техніко-юридичне оформлення для досягнення цілей правового регулювання, є поняття і категорії адміністративного судочинства. Неодмінне спрямування інтелектуальних зусиль суб'єкта правозастосування на формування повного та правильного розуміння понять і категорій адміністративного судочинства шляхом їх тлумачення для з'ясування можливих способів реалізації відповідних норм законодавства про адміністративне судочинство викликає необхідність детального наукового опрацювання теоретичних та прикладних аспектів понять і категорій адміністративного судочинства, що мають значення для їх тлумачення. Зазначене викликає необхідність висвітлення на основі дослідження загальнофілософських та юридичних наукових праць поглядів на сутність та призначення понять та категорій адміністративного судочинства.

Першим кроком, необхідним для виконання вищевказаних завдань, є огляд матеріалів загального вчення про поняття, а також докладний аналіз теоретичних положень про правове поняття, що знайшли своє відображення у напрацюваннях представників юридичного наукового співтовариства.

Так, звернувшись до неспеціалізованого словника, маємо можливість констатувати те, що поняттям прийнято вважати насамперед одну із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності [1]. За визначенням, що має значне поширення у виданнях з логіки, поняття є формою мислення, яка відображає предмети у їх істотних ознаках. При цьому вказується на те, що будь-яке поняття характеризується певним обсягом та змістом. Змістом поняття називається сукупність істотних ознак предмета, які охоплюються поняттям, тоді як обсяг поняття – це коло предметів, які об'єднуються у межах поняття [2, с. 73].

Наведений традиційний погляд на сутність та призначення поняття як форми мислення послідовно відтворюється у юридичних наукових працях. Зокрема, пристосовуючи зазначене визначення для описання явищ державно-правового виміру, М.І. Панов вказав на те, що правові поняття є основними одиницями розумової діяльності людини (її знань), які відображають суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, станових у сфері держави і права [3, с. 50]. Інакше кажучи, у категоріях і поняттях, які формуються, завжди відображаються сутнісні та закономірні сторони конкретних явищ у сфері правової дійсності (суцього). На погляд вченого, загальні уявлення, теорії, погляди та ідеї трансформуються в правові категорії і поняття лише з урахуванням рис і властивостей конкретного явища, що хоча й має ідеалізований (умоглядний) характер, проте містить й притаманні йому істотні ознаки, що дозволяють відрізнити його від інших абстрактних явищ. Зміст категорій і понять можуть утворювати лише такі істотні ознаки, що іманентні всьому класу конкретних явищ, фіксованих у відповідних категоріях і поняттях. Правові категорії та поняття завжди мають свій власний предметний зміст і характеризуються відносно чітко окресленим обсягом об'єктів (явищ), мислимих у зазначених логіко-юридичних утвореннях [4, с. 56–57].

Міркування М.І. Панова цілком узгоджуються із класичним розумінням правових понять, якого дійшов А.М. Васильєв. За словами вченого, правові наукові поняття – це змістовні, предметні образи, які відтворюють в мисленні (ідеально) об'єктивну сутність реальних процесів правової дійсності і відносин, що існують в ній, а також висловлюють специфічно правову якісну визначеність цих явищ і процесів. Правові поняття і категорії, будучи логічним вираженням знань про предмет, покликані забезпечувати об'єднання правових знань, отриманих галузевими юридичними науками, і дозволяють досягти повноти і визначеності досліджуваного правового явища [5, с. 56].

Схоже бачення висловив В.В. Хохуляк, зауваживши, що юридичні поняття відображають собою ідеї, думки, уявлення про право в цілому, різні його аспекти, а також інші елементи правової дійсності для того, щоб адекватно і точно відобразити та виразити тільки взяті у їх єдності загальні та істотні ознаки правових явищ. За допомогою понять у структурах правових явищ, що відображаються цими поняттями, розкриваються певні безумовні зв'язки, які виражаються у самоочевидних судженнях, здійснюється сутнісна характеристика явищ правової дійсності. Безумовні елементи предметного складу можуть і не мати постійного характеру. Вони можуть бути незалежними і можуть не зводитись один до одного. Тобто понятійно-категорійні ряди виводяться на основі споглядання та опису якісних структурних рядів правового явища як «даності», необхідно заданої структури [6, с. 285]. Подібним чином про правове поняття висловила Є.О. Романюк, зазначаючи, що правові поняття – це форми мислення, тобто логічні узагальнення, що відображають найсуттєвіші властивості, ознаки, а також зв'язки, відносини одно-

рідних і складних явищ та процесів правової дійсності. Поняття автор називає основним засобом узагальнення в праві, вияв переходу від казуїстичного до абстрактного регулювання відносин [7, с. 379]. За твердженням Ю.М. Горячовської, поняття виступає як спосіб індивідуалізації предмета вивчення, як змістовна наукова абстракція, що в концентрованій формі виражає накопичені знання про предмет дослідження через виявлення і об'єднання найбільш істотних ознак, властивостей, показників явища, інституту тощо [8, с. 407].

Звернувшись до наукових джерел з питань процесуального права, вдалось з'ясувати, що у них також прийнято значною мірою дотримуватись класичного зразка розуміння правового поняття. Зокрема, за визначенням, наведеним Г.Є. Агєєвою, в процесуальному праві під поняттями слід мати на увазі спосіб пізнання предметів або явищ юридичного процесу, за якого вони конкретизуються досить точно [9, с. 34]. Так само Г.В. Мойсеєнко зазначила, що поняття у праві – це універсальний засіб пізнання, ідеального відображення та вираження об'єктивної реальності права, за допомогою якого досягається глибинна сутність предметів та явищ, виявляються та розкриваються притаманні їм закономірності. При цьому до системи понять адміністративного судочинства вчений відносить, серед інших, поняття «справа адміністративної юрисдикції», «адміністративний договір», «суб'єкт владних повноважень», «апеляція», «касація», численну кількість оціночних понять (у тому числі добросовісність, розсудливість, розумність тощо) [10, с. 46–47].

Розмірковуючи про значення правових понять для функціонування права, насамперед скидається в око те, що правові поняття утворюють змістовну частину юридичної науки, будучи, образно кажучи, її першоосновою, «опорними пунктами», її відправними і складовими компонентами, «носіями» величезного обсягу правової та іншої інформації [4, с. 59]. Також цінність правових понять для науки про право, а також для правотворення та правозастосування засвідчується такими обставинами:

- поняття відображають певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності, найбільш стійких закономірностей правового буття, та виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання, сконцентровано вбирають та ретранслюють основне інформаційне навантаження законодавства та науки про право (пізнавальна та ідеологічна цінність) [3, с. 50];
- поняття забезпечують однакове розуміння права, надають йому цілісності і послідовності [4, с. 59], або, іншими словами, сприяють внутрішній узгодженості всіх елементів механізму правового регулювання, відображенню в них єдиних цілей і завдань, спрямовуються на розмежування, розрізнення та ідентифікацію правових явищ, що дозволяє із певним ступенем точності встановити зміст положень законодавства (систематизуюча цінність) [11, с. 38];
- з'ясування змісту правових понять слугує невіддільним засобом забезпечення функціонування правил поведінки, з чого випливає, що поняття права виступає способом формалізації норм права (функціональна або формалізаційна цінність) [11, с. 38];
- поняття та їх визначення, будучи закріпленими у положеннях законодавства (норми-дефініції), виступають особливим державно-владним приписом, які, на відміну від наукових та побутових понять, визначають обсяг і зміст правового регулювання, виступають своєрідними «трафаретами» у справі правової кваліфікації життєвих обставин, сприяють правильному розумінню і застосуванню закону та є загальнообов'язковим під час тлумачення і застосування положень нормативно-правового акта (регулятивна цінність) [3, с. 50];
- понятійний апарат науки разом з предметом науки дозволяють ідентифікувати певну науку як таку, відмежувати її від інших наук та визнати самостійною галуззю знання (наука має напрацювати і мати свою систему наукових понять і категорій, частину з яких обов'язково погодити з науковими поняттями споріднених наук, а частину – розвивати самостійно) [4, с. 62].

Таким чином, оглянувши матеріали загального вчення про поняття та напрацювання вчених-правознавців щодо сутності правового поняття, вважаємо, що поняття адміністративного судочинства мають визначатись як форми мислення, які концентровано та у найбільш істотних ознаках відображають явища, що включаються у законодавство про адміністративне судочинство для належного впорядкування його здійснення, а також складаються та розвиваються у рамках теорії та/або практики адміністративного судочинства. Поняття адміністративного судочинства відображають поточний рівень знань щодо зазначених явищ, вбирають та ретранслюють основне інформаційне навантаження законодавства та науки про право (пізнавальна та ідеологічна цінність), а будучи закріпленими у положеннях законодавства про адміністративне судочинство, забезпечують належне правове регулювання адміністративного судочинства шляхом наповнення конкретним змістом й сприяння розмежуванню, розрізненню та ідентифікації правових явищ, що лежать в основі відповідних правил поведінки учасників адміністративного судочинства,

дозволяючи точно встановити зміст положень законодавства (систематизуюча та функціональна/формалізаційна цінність), а також є обов'язковими до застосування під час тлумачення та правозастосування адміністративними судами та іншими учасниками правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства (регулятивна цінність).

Класифікувати поняття прийнято за декількома критеріями, серед яких: рівень буття у джерелах права та науки про право (загальноправові поняття, поняття матеріального права, загальнопроцесуальні поняття, міжгалузеві поняття, галузеві поняття); походження та сфера використання (наукові правові поняття, законодавчі поняття, поняття юридичної практики) [10, с. 139]. Однак найбільший інтерес для досягнення цілей даного дослідження представляють передумови вирізнення правових категорій з-поміж інших правових понять.

Ознайомившись із філософськими теоретичними уявленнями про категорію та матеріалами юридичних наукових праць, масмо підстави констатувати те, що найбільш поширеною є думка про те, що науковою категорією є поняття, яке вирізняється відображенням системних (найбільш загальних, фундаментальних) аспектів функціонування явищ науки та практики у певній сфері.

Так, у філософській думці пропонується розуміння категорії (з грецьк. *categoria* – визначення, судження) як найбільш загального поняття, яке відображає істотний, типовий зміст явищ буття та відносин між ними [12, с. 84]. Наведене цілком узгоджується із позицією Є.О. Куликова, який філософською категорією вважає максимально загальні поняття, які своїм змістом і обсягом охоплюють усі сторони дійсності [2, с. 65]. На погляд О.Г. Глухого, категоріями є форми усвідомлення в поняттях загальних способів відношення людини до світу, які відображають найбільш загальні та суттєві властивості, закони природи, суспільства та мислення [13, с. 68–69].

Розмірковуючи у контексті виміру науки про право, М.І. Панов зазначив, що деякі з понять галузевих наук є досить широкими за обсягом і набувають по суті значення категорій та утворюють основу, відправні положення або ж загальну частину даних наук [4, с. 62]. Правові категорії, за словами вченого, є фундаментальними, із найбільш широким обсягом узагальнення універсальними правовими поняттями, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки і відношення у сфері правової дійсності [3, с. 50]. Є.О. Куликов, дослідивши теоретичні джерела, у яких висвітлюються особливості правових категорій, пропонує їх розуміти як гранично загальні абстрактні фундаментальні поняття юридичної науки, зміст яких визначається своєрідністю предмета юриспруденції та які виступають складовою частиною методу юриспруденції і характеризуються формальною визначеністю [2, с. 70]. Вельми прогресивним видається також бачення сутності наукових правових категорій, висловлене у напрацюваннях В.В. Ниркова. За твердженням вченого, наукові правові категорії являють собою найбільш загальні поняття, що входять у предмет певної правової науки і відображають основні закономірні зв'язки і відносини правової дійсності в системному вигляді, що мають методологічну, гносеологічну, практично-прикладну та ідеологічну цінність [14, с. 206].

Подібних поглядів на місце категорії у науці дотримується Є.О. Романюк, наголошуючи на тому, що правові категорії відрізняються своєю фундаментальністю, представляючи собою логічну основу, навколо якої вибудовується система понять, їх логічний ряд; вони виконують роль свого роду системоутворюючих логічних ланцюгів, за допомогою яких наукове пізнання проникає в сутність і зміст державно-правових явищ. Будучи включеними до складу нормативно-правового акту, правові категорії, на переконання вченого, перетворюються на категорії права, які: по-перше, виявляються як загальнообов'язкові державні установки; по-друге, є не лише атрибутами абстрактного мислення, але і засобами регулювання суспільних відносин як державного масштабу оцінки поведінки людей; по-третє, набувають здатності переносити загальні абстрактні вимоги на рівень практичних дій учасників правового спілкування [7, с. 376–377].

Не менший інтерес представляють міркування А.М. Васильєва з цього питання, який стверджує, що правові категорії – це граничні за рівнем узагальнені фундаментальні абстрактні поняття теорії правознавства, які в логічному апараті науки несуть основне теоретичне навантаження та визначають систему знань у тій чи іншій галузі науки [5, с. 56–57, 92]. У найбільш істотних рисах зазначене бачення відтворюється у науковому доробку П.С. Барінова, який визначає категорії права і юридичної практики як найбільш загальні поняття, що виробляються в ході практичної юридичної діяльності, які отримують формальне закріплення в офіційних правових документах з метою регулювання суспільних відносин, а також сприяють забезпеченню єдності системи законодавства і юридичної практики [11]. Інакше кажучи, наводячи думки О.О. Селіванової, категорія має трактуватись як найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання й дослідження [15, с. 202].

Принагідно зауважимо, що у матеріалах вітчизняних наукових досліджень з процесуального права також порушуються питання місця та призначення категорій у межах теоретико-правового та законодавчого підґрунтя процесуальних галузей права. Зокрема, Г.С. Агєєва та Г.В. Мойсєєнко пропонують визначати категорії як поняття більш високого смислового рівня, що містять найбільш загальні, істотні ознаки будь-яких різноманітних предметів, об'єктів, явищ [9, с. 34, 10, с. 46–47].

Разом з тим зазначимо, що якщо стосовно ключових кваліфікаційних ознак категорій має місце науковий консенсус, то бачення сфери поширення наукових категорій є неоднаковими. У наукових працях обстоюється як позиція про максимально глобальний характер наукових категорій, що означає охоплення ними усіх питань науки або їх належність до більш високого рівня, ніж галузь науки або структурних елементів ще більш низького рівня, так і думка про можливість існування категорій галузей наук.

Так, на переконання Р.О. Щербаківа, основне понятійне навантаження в юридичній науці несуть правові категорії, тобто ті фундаментальні поняття, які сприяють пізнанню і розумінню правових явищ і права в цілому [16, с. 62]. Подібним чином правову категорію визначає Ю.М. Горячківська, вказуючи на те, що правова категорія є систематизованою формою вираження правового знання, своєрідним осередком людської думки, що увібрав в себе знання про державно-правові явища, їх властивості і ознаки [8, с. 407]. Зазначена позиція підтримується у працях В.В. Ниркова, який дотримується думки про те, що встановлення категоріального статусу одного поняття щодо іншого в рамках вузькоспеціалізованої теорії не має логічного сенсу. На твердження вченого, в системі юридичних наук лише загальна теорія держави і права може претендувати на наявність в ній правових категорій в повному розумінні цього слова. Окрема ж наукова теорія, згідно з розглянутою позицією, не потребує «власних» категорій, узятих з неї самої [14, с. 64–65].

На противагу до зазначених поглядів, за твердженням І.М. Ткаченка, правові категорії виділяються у складі кожної галузевої юридичної науки [17]. Також у цьому зв'язку привертають увагу міркування Є.О. Куликова, згідно з якими категорії визначають вихідні положення понятійного апарату науки, виступають в якості методологічних стрижнів, на які спирається наука в своїх дослідженнях. При цьому, за словами вченого, існує кілька рівнів категоріального апарату, серед яких найвище становище займають філософські категорії, які виступають світоглядними константами, що визначають уявлення людства про всі аспекти буття [2, с. 59]. Наприклад, за класифікацією, запропонованою П.С. Бариновим, за ступенем абстрагування та місцем в системі юриспруденції виділяються три групи наукових правових категорій: 1) категорії загальної теорії права, що мають найбільш загальне, базове фундаментальне значення; 2) міждисциплінарні правові категорії – поняття, якими оперують кілька правових наук одного блоку (циклу): категорії цивільно-правових наук; категорії кримінально-правових наук тощо; 3) галузеві правові категорії – найбільш вузькі за своїм змістом правові категорії, які функціонують лише в межах окремих галузей права [11].

Осмисливши зазначене, висловимо прихильність до бачення, яке передбачає можливість виділення галузевих правових категорій, оскільки це збільшує конструктивний потенціал наукового пізнання, дозволяючи охопити предметом дослідження фундаментальні явища першорядного значення для галузі права та формулювати рекомендації щодо їх ідеологічного наповнення, теоретичного опрацювання та практичного застосування.

Узагальнивши вищевикладене та пристосовуючи міркування представників наукового співтовариства про наукові категорії для визначення місця та призначення категорій адміністративного судочинства, схиляємось до думки про те, що категорією адміністративного судочинства є системоутворююче та глобальне поняття адміністративного судочинства, яке найбільшою мірою порівняно із іншими поняттями відображає унікальні аспекти організації та функціонування адміністративного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnky/slovnky_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh.
2. Куликов Е.А. Философские категории в правовой науке и правовые категории: проблемы теории и методологии. *Юридические исследования*. 2017. № 10. С. 59–77.

3. Панов М.І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60.
4. Панов М.І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти. *Вісник академії правових наук*. № 2–3 (33–34). С. 54–67.
5. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва : Юрид. лит., 1976. 264 с.
6. Хошуляк В.В. Поняття в системі науки фінансового права. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 58. С. 284–290.
7. Романюк Є.О. Юридичні категорії та поняття: загальнотеоретичний аспект. Поняття та категорії юридичної науки : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2014 р.). Київ, 2014. С. 376–379.
8. Горячковская Ю.М. Понятия и категории как правовые средства. *Научный альманах*. 2015. № 11-4 (13). С. 406–409.
9. Агеева Г.Е. Оценочные понятия процессуального права : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01. Саратов. 2014. 197 с.
10. Мойсєєнко Г.В. Оціночні поняття в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя. 2017. 22 с.
11. Баринов П.С. Оценка и ценность правовых категорий в правоинтерпретационной деятельности. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД*. 2016. № 4. С. 37–40.
12. Керимов Д.А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 6-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2011. 521 с.
13. Глухий О.Г. Оціночні поняття в податковому праві України : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 256 с.
14. Нырков В.В. Поощрение и наказание как парные юридические категории; под ред. А.В. Малько. Саратов: СГАП, 2006. 206 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
16. Щербakov P.A. Классификация правовых категорий. Вопросы российского и международного права. 2017. № 7, том 1А. С. 62–68.
17. Ткаченко І.М. Розмежування термінів: «правове поняття», «правова категорія» та «правовий концепт» (на прикладі норм Цивільного кодексу України). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. № 1. Том 22 (61). С. 384–388.